

2. Co lze číst...

Při psaní o filmech je nezbytné o filmech také číst, přičemž přítomná kapitola nabídne alespoň výběrový **soupis** toho, s čím lze začít nebo kam se obrátit. Čistě účelově rozdělím tuto literaturu z hlediska její užitečnosti pro systémový rozbor filmu na (a) **historickou**, (b) **teoreticko-analytickou**, (c) **tematicky související s rozbořem filmu**. V následující kapitole se pak ještě zastavím nad tím, jak z literatury pro vlastní rozbor filmu čerpat – co citovat, co „zdrojovat“ a co nakonec ponechat stranou.

I nejoddanější milovník filmu se během svého života o gargantuovském množství filmů dozví jen zprostředkovaně... A to předně z prostého důvodu, že lidský život není dostatečně dlouhý na zhlédnutí všeho, zvláště pokud kromě sledování filmů chcete dělat i něco jiného. I kdyby však život pro vidění všech natočených snímků dostatečně dlouhý byl, spousta děl je tak jako tak prakticky nedostupných či dokonce nedochovaných. Pokud píšete o problému, jenž je s nimi přesto nějakým významným způsobem spojen, musíte o nich zjistit co nejvíce ze sekundárních zdrojů – případně o těchto filmech a zdrojích alespoň vědět. **Právě v knihách z filmové historie a o filmové historii se dozvíte nejvíce o tom, jak byly filmy kdy a kde stylisticky uspořádané, jak a jaké příběhy vyprávěly, v jakých podmínkách byly natáčeny.**

Takových knih naštěstí existuje mnoho. Některé jsou zaměřené na mezinárodní dějiny kinematografie, další na jednotlivé národní kinematografie a jiné třeba na konkrétní žánry či tvůrce. Z přehledových knih o dějinách světové kinematografie doporučím zejména dvě, které se zabývají otázkami spojenými s rozbořem filmu jako systému. První jsou *Dějiny filmu: přehled světové kinematografie* od **Kristin Thompsonové** a **Davida Bordwella**, jež nabízejí pohled na historii filmu právě z poetologických pozic.⁸⁶ Druhou (s velkými výhradami) doporučenou knižní historií filmu je publikace se skromným názvem *The Oxford History of World Cinema: The Definitive History of Cinema Worldwide*, již

edičně připravil **Geoffrey Nowell-Smith**.⁸⁷ Zatímco na *Dějínách filmu* se podíleli jen dva autoři představující jednu výzkumnou perspektivu blízkou tradičnějším dějinám filmu, pak druhá jmenovaná kniha je pokusem o metodicky novátorskou kolektivní monografii, na níž se autorsky podílelo přes osmdesát filmových historiků z různých koutů světa. Daní za šíři odborného zázemí je (ač přijatelná) nesoudržnost, (již méně přijatelná) kolísavost kvality výkladu a nejasné určení prioritních oblastí zájmu. Když si ale uděláte čas a přečtete si poctivě obě obsáhlé knihy, jejich nedostatky se spíše vyváží a klady vystoupí do popředí. V *Dějínách filmu* od Bordwella a Thompsonové pak naleznete rozsáhlý soupis dalších knih k historii kinematografie, jejichž výklad je veden z mnoha různých perspektiv a jež se věnují dějinám národních kinematografií.⁸⁸

K poznání **dějin české kinematografie** doporučím (s přiznanou mírou podjatosti) alespoň ty knihy svých kolegů, jež se nějak dotýkají otázek poetiky či výrobních podmínek, za nichž filmy vznikaly. Období němého filmu řeší výběr studií **Ivana Klimeše** *Kinematograf! Věvec studií o raném filmu*.⁸⁹ Dvacátými a třicátými roky se zabývá tematicky komplexní monografie **Petra Szczepanika** *Konzervy se slovy: počátky zvukového filmu a česká mediální kultura 30. let*.⁹⁰ Český filmový průmysl v letech 1945–1960 pokrývá kolektivní monografie editovaná **Pavlem Skopalem** *Naplánovaná kinematografie*,⁹¹ přičemž tentýž badatel se ve své již vlastní monografii *Filmová kultura severního trojúhelníku*⁹² posléze přesunul k tématu českých mezinárodních koprodukcí čtyřicátých až sedmdesátých let. Poetiku a funkce českého non-fikčního filmu od třicátých do padesátých let podchytila **Lucie Česálková** v knize *Atomy věčnosti*.⁹³ Dějiny modernistické poetiky šedesátých let se pokusila shrnout **Zdena Škapová** v knize *Démanty věčnosti*⁹⁴ a exilovou kinematografií ve všech jejích fázích se zabýval **Jiří Voráč** v knize *Český film v exilu: kapitoly z dějin po roce 1968*.⁹⁵ Mnohem tradičnější přístup k dějinám české kinematografie představují knihy *Náš film* nebo *Diagnózy času*. Jako zdroj informací o stylistické a vyprávěcí povaze filmů či výrobním pozadí jsou spíše matoucí, leč v jejich širokém záběru současně jediné.⁹⁶ Útlou, popisnou, v řadě ohledů mylnou, ovšem ve své ctižádosti o postižení stylu tzv. české kameramanské školy podobně ojedinělou knihou jsou pak *Muži za kamerou* od **Luboše Bartoška**.⁹⁷ Řadu dalších historických příspěvků dále naleznete v českém odborném časopise ***luminace*** a úctyhodnou tradicí se honosícím periodiku ***Film a doba***.

Teoreticko-analytickou literaturu k rozborům filmových děl představují mimo již dříve uvedených **učebnic filmové estetiky** ještě **monografie**

o filmovém vyprávění, monografie o filmovém stylu, knihy analýz, filmářské manuály a knihy rozhovorů. Publikací zaměřených na filmové vyprávění je mnoho, ale pro typ systémového rozboru, který tato kniha nabízí, jsou přínosné zejména ty od (řazeno abecedně) **Roye Armese** (*The Ambiguous Image: Narrative Style in Modern European Cinema, Action and Image: Dramatic Structure in Cinema*),⁹⁸ **Davidu Bordwella** (*Narration in the Fiction Film, Poetics of Cinema*),⁹⁹ **Edwarda Branigana** (*Point of View in the Cinema, Narrative Comprehension and Film*),¹⁰⁰ **Noëla Carrolla** (*The Philosophy of Horror*),¹⁰¹ **Seymoura Chatmana** (*Příběh a diskurs*,¹⁰² *Dohodnuté termíny*¹⁰³), **Sarah Kozloffové** (*Invisible Storytellers: Voice-over Narration in American Fiction Film*),¹⁰⁴ **Richarda Neupertu** (*The End*),¹⁰⁵ **Eleftherie Thanouliové** (*Post-classical Cinema*),¹⁰⁶ **Kristin Thompsonové** (*Storytelling in the New Hollywood, Storytelling in Film and Television*)¹⁰⁷ a unikátní encyklopedie **Davidu Hermana, Manfreda Jahnna** a **Marie-Laure Ryanové** (*Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*).¹⁰⁸ Z hlediska porozumění vyprávěcí výstavbě filmového díla jsou užitečné rovněž **scenáristické manuály** (např. *Jak se píše filmové libreto*,¹⁰⁹ *Cesta za filmovým dramatem*,¹¹⁰ *Jak napsat dobrý scénář*,¹¹¹ *Story*¹¹² nebo *Scénář pro 21. století*¹¹³), případně **historie scenáristiky** (*A History of The Screenplay*).¹¹⁴

K analýze **filmového stylu** jako takového pro vás budou vysoce nápomocné knihy například **Andrého Bazina** (*Co je to film?*),¹¹⁵ **Raymonda Belloura** (*The Analysis of Film*),¹¹⁶ **Stuarta Bendera** (*Film Style and the World War II Combat Genre*),¹¹⁷ **Davidu Bordwella** (*On the History of Film Style*,¹¹⁸ *Visual Style in Cinema*,¹¹⁹ *Figures Traced in Light*,¹²⁰ *Poetics of Cinema*¹²¹), **Noëla Burche** (*Theory of Film Practice*,¹²² *To the Distant Observer*,¹²³ *Life to Those Shadows*¹²⁴), **Sergeje Michajloviče Ejzenštejna** (*Kamerou, tužkou, perem*),¹²⁵ **Johna Gibbse** (*The Life of Misen-En-Scene*),¹²⁶ **Charlieho Keila** (*Early Cinema in Transition*),¹²⁷ **Andráse Bálinta Kovácse** (*Screening Modernism*),¹²⁸ **Jana Kučery** (*Knihy o filmu*),¹²⁹ **Charlese O'Briena** (*Cinema's Conversion to Sound*)¹³⁰ nebo **Barryho Salta** (*Film Style and Technology, Moving Into Pictures*).¹³¹ S jistou zdrženlivostí, ovšem i s úctou k jejich ctižádosti pokrýt všechny prostředky filmového média, směřují vaši pozornost k dvěma tzv. **filmovým gramatikám**: *Filmové řeči* od **Jerzyho Płażewského**¹³² a *A Grammar of the Film* **Raymonda Spottiswooda**.¹³³ Z tematicky zaostřenějších knih mimo jiné o vztahu filmové historie a filmového stylu doporučuji zejména sborník **Thomase Elsaessera** *Early Cinema: Space, Frame, Narrative* s řadou objevených příspěvků o stylu raných filmů,¹³⁴ stejně jako úctyhodnou

tuzemskou antologii *Nová filmová historie* editovanou **Petrem Szczepanikem**, v níž najdete i přeložené příspěvky z předcházející knihy.¹³⁵ Podobně jako v případě scénářů i filmový styl pokrývá značné množství **filmařských manuálů**, jejichž šíře je i v českém prostředí úctyhodná – byť většina z nich jsou spíš skripta FAMU (vybízím vás projít si katalog jejich knihovny).¹³⁶ Za všechny zahraniční manuály doporučuji tři knihy zejména o inscenování dějové akce v mizanscéně a možnostech střihu: *Grammar of the Film Language Daniela Arijona*,¹³⁷ *Film Directing Shot by Shot* od **Stevena D. Katze**¹³⁸ a *The Five C's of Cinematography* od **Josepha V. Mascelliho**.¹³⁹ Z hlediska dějin propojení nároků striktně pramenně založené historiografie a systémové analýzy stylu i vyprávění je pak jedinečnou rozsáhlá kniha od **Davida Bordwella, Janet Staigerové a Kristin Thompsonové** *The Classical Hollywood Cinema: Film Style & Mode of Production to 1960*, založená mimo jiné na mnohaletém detailním rozboru více než dvou set celovečerních filmů.¹⁴⁰

Zvláštní a pro rozbor filmů pochopitelně výsostně důležitou skupinu monografií tvoří **knihy analýz**. Může jít o edice monografií soustředovaných na jednotlivé filmy, přičemž tyto se zpravidla nevěnují především systémové analýze. Pokud ano, jde pouze o jednu kapitolu z několika, kdy ostatní bývají zaměřeny na historické souvislosti, rekonstrukci etap výroby, dobové přijetí a hlavně na interpretaci filmu z hlediska jeho skrytých významů a ideologických přesahů.¹⁴¹ Do této skupiny spadá většina knih třeba z prestižních edic *BFI Film Classics* a *BFI Modern Classics*, od nakladatelství **Britského filmového institutu** (několik z nich vyšlo přeložených do češtiny¹⁴² v nakladatelství Casablanca).¹⁴³ Jednou z mála cele systémově analytických knih je přepracovaná disertace **Kristin Thompsonové** o Ejzenštejnově *Ivanovi Hrozném* (*Eisenstein's Ivan the Terrible*).¹⁴⁴ Běžnějším modelem jsou pak soubory analýz, kdy perspektivě této knihy jsou kromě mnohokrát citované *Breaking the Glass Armor*¹⁴⁵ blízké například dva sborníky o filmech s komplikovaným vyprávěním, editované **Warrenem Bucklandem** (*Puzzle Films, Hollywood Puzzle Films*),¹⁴⁶ **Warrenem Bucklandem a Thomasem Elseasserem** napsaná učebnice *Studying Contemporary American Film*¹⁴⁷ či soubor rozborů *Style and Meaning*, připravený **Johnem Gibbem a Douglasem Pyem**.¹⁴⁸ Poetice fikce méně blízký, byť stále inspirativní je takřka tisícistránkový sborník analýz *Film Analysis: A Norton Reader*, který editovali **Jeffrey Geiger a R. L. Rutsky**.¹⁴⁹ Filmové rozborů pak vycházejí v řadě časopisů. Z českých a slovenských je najdete v *Cinepuru*, *Filmu a době*, *Iluminaci* a *Kino-Ikonu*, ze

zahraničních doporučuji zejména analýzy v americkém časopise pro kame-
ramany **American Cinematographer**, v americkém filmovědném časopise
Cinema Journal a v britském časopise **New Review of Film and Television
Studies**. Na internetu navštivte třeba stránky **Senses of Cinema**¹⁵⁰ a zejména
impozantní **Observations on Film Art**.¹⁵¹ Podívat se můžete i na můj blog
**Douglasovy poznámky: poetika fikce aneb styl, vyprávění a fikční světy
(nejen) v kinematografii**, na nějž rovněž pravidelně přispívám filmovými
rozbory starších i novějších děl.¹⁵² Zdrojem komparativních informací pak
může být moje databáze **Počítadlo filmových záběrů**, shromažďující výsled-
ky statistických dat k filmovému střihu.¹⁵³

Pozornost věnujte i knihám *Film a filmová technika*¹⁵⁴ a *Rozhovory: Hitchcock
– Truffaut*.¹⁵⁵ Z nich první je zřejmě nekomplexnější českou filmovou encyklo-
pedií a druhá představuje, přinejmenším pro mě, dodnes nejinspirativnější roz-
hovor o filmařské práci se stylem, vyprávěním a diváckou pozorností.¹⁵⁶

Závěrečnou skupinu knih, o kterých by se dalo uvažovat, tvoří **literatura
tematicky související s rozbořem filmu**. S tou je zásadní problém: takřka
cokoli může tematicky souviset s rozbořem filmu, zdaleka nejen knihy o vyprávě-
ní, fikčních světech a rozboru uměleckých děl. Ze všech myslitelných stovek
knih proto zmíním jen výběr z dostupných děl **ruských literárněvědných
formalistů, českých strukturalistů a historika i teoretika umění Ern-
sta Gombricha**, jejichž práce byla pro tuto knihu v řadě ohledů určující. Od
Viktora Šklovského jde o *Teorii prózy*,¹⁵⁷ *Poznámky o próze ruských klasiků*,¹⁵⁸
Próza: úvahy a rozbor,¹⁵⁹ *Tetiva*,¹⁶⁰ *Návrat Odysseův*¹⁶¹ a *Nekonečné záhady*.¹⁶² Od
Borise Ejchenbauma bohužel vyšla jen antologie *Jak je udělán Gogolův plášť
a jiné studie*,¹⁶³ podobně jako od **Jurije Tyňanova** o pár desetiletí dříve srov-
natelný výběr *Literární fakt*.¹⁶⁴ Velmi důležitá je dodnes *Teorie literatury Borise
Tomaševského*,¹⁶⁵ nemluvě o dvou slovensky přeložených sbornících formali-
stických textů *Teória literatúry*¹⁶⁶ a *Sovetska filmová teória dvadsiatych rokov*,¹⁶⁷
z nichž druhý obsahuje všechny studie o filmu napsané ruskými formalisty do
roku 1927.¹⁶⁸ K lepšímu porozumění jejich (i našemu) uvažování o umění ne-
lze než vás nasměrovat k argumentačně precizní knize **Petra Steinera** *Ruský
formalismus*.¹⁶⁹ Z českého strukturalismu budou pro vás nejpřínosnější studie
Jana Mukařovského (zejména *Studie z estetiky*,¹⁷⁰ *Cestami poetiky a estetiky*¹⁷¹
a *Studie z poetiky*¹⁷²), **Felixe Vodičky** (*Počátky krásné prózy novočeské*,¹⁷³ *Struktu-
ra vývoje*¹⁷⁴) a **Lubomíra Doležela** (především *Heterocosmica*).¹⁷⁵ Na poli teorie
a historie umění je perspektivě poetiky fikce v jistých aspektech blížká práce

Ernsta Gombricha, z níž vaší pozornosti doporučuji jak přehledovou publikaci *Příběh umění*,¹⁷⁶ tak vlivnou studii o účincích výtvarného umění na vnímatele *Umění a iluze*.¹⁷⁷

Opustím-li přitom oblast knih, k rozboru libovolného filmu je záhodno „prosvištět“ všelijaké elektronické univerzitní¹⁷⁸ i neuniverzitní zdroje, jako jsou **Kramerius**,¹⁷⁹ digitální knihovna **Národního filmového archivu**¹⁸⁰ nebo **Lantern: Media History Digital Library**.¹⁸¹ Každá z těchto databází skrývá tisíce (možná desetitisíce) fakticky i inspiračně hutných stran o kinematografii, umění filmu a filmové praxi. Cenným zdrojem klíčových materiálů k estetickým dějinám českého filmu je pak **Sbírka filmových scénářů**, s nimiž lze prezenčně pracovat přímo v **Knihovně Národního filmového archivu** na Bartolomějské 11 v Praze.¹⁸²